
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Людвиг СЕЛИМСКИ

АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН И ПРАЖКИЯТ ЛИНГВИСТИЧЕН КРЪЖЕЦ

A.T.-Balan, as well as F. de Saussure distinguished between the language and the speech as two different research objects. He knew the essential Saussure's work and he quote from it's second ed. (Cours de linguistique générale, Paris 1922), as well as from work of his continuator (Charle Bally. Le langage et la vie. Genève 1913). He noticed the connection between F. de Saussure and the Prague Linguistic Circle. The Bulgarian scientist knew the methodological principles of the PLC and he applied the functional approach in his studies.

През 1929 г., когато идеите на основания три години по-рано (1926 г.) Пражки лингвистичен кръжец (по-нататък ПЛК) намират най-ярък израз в т. нар. тезиси (вж. Тезиси 1967), представени на I Международен конгрес на филолозите-слависти, състоял се в Прага, Ал. Теодоров-Балан (15.X.1859–12.II.1959) навършва 70 години. Не е твърде обичайно на такава възраст един учен да проявява по-забележителен интерес към най-новите течения в науката. При Ал. Теодоров-Балан обаче нещата стоят по-специално. И то е може би не толкова поради това, че, както ще се окаже впоследствие, той е имал пред себе си още 30 години живот, при нестихваща жажда и доказана способност за научно творчество, колкото поради обстоятелството, че с чешката наука той е бил съдбоносно свързан още на младини – следва в Карловия университет в Прага (1879–1884) и завършва с докторска степен сла-

вянска филология. С много чешки учени той поддържа връзки и кореспондира (вж. по-нататък). Необходимо е да се отбележи също, че Балан не е чужд на идеите на структурализма – той е първият български езиковед, който, подобно на Ф. дьо Сосюр, още през 1900 г. достига до известно разграничаване между понятието за *езика* като система (социален продукт) и схващането на *речта* като реализация на говорната способност (индивидуално явление), към което са оставали дълго време безразлични други български езиковеди. Той „е бил първият привърженик на някои Сосюрови общолингвистични идеи в България” (Бояджиев, 1998, с. 126). За дихотомията »език – реч« в творчеството на Балан писа Р. Русинов. На него обаче му се струваше трудно „да се правят съпоставки между схващанията на Балан за дихотомията »език – реч« и лингвистичните възгледи на Сосюр, от които той изхожда, понеже нашият автор не се е позовавал нито веднъж на конкретен негов труд [...]” (Русинов, 1978, с. 138). Наложително е да бъде коригирано това мнение, т.е., че Балан „не се е позовавал нито веднъж на конкретен [...] труд” на Сосюр. Вече е изтъквано, че „в статия от 1940 г. Ал. Теодоров-Балан изрично отбелязва приноса на швейцарския »езикословец« като личност, произвела революция в езикознанието, дала началото на две школи – Женевската и Пражката” (Бояджиев, 1998, с.126). А трябва да добавя тук и за едно стриктно позоваване на Балан върху конкретен труд на Ф. дьо Сосюр. В действителност Ал. Т.-Балан се позовава върху второто издание на *Cours de linguistique générale* (Paris, 1922). Като обосновава необходимостта от споменатото по-горе раздвояване на „значението на **едната** дума »език«, за да добием два термина – **език** и **реч** – от важна граматична стойност”, българският учен изтъква, че тези два термина „идват да покрият по български френските *langue* и *parole*, които постави швейцарският езикословец Фердинанд де Сосюр” (Теодоров-Балан, 1947, с. 36; Теодоров-Балан, 1956, с. 19). Въпросното отправяне на читателя към Сосюровия *Курс по общо езикознание*, изпълнявало се от погледите на споменатите автори, се намира в „Оправки и добавки”, поместени в края – на с. 238 – на книгата от 1947 г., която е била обнародвана на части още през периода 1941–1943 г. на страниците на сп. „Училищен преглед”. „Добавките – пояснява авторът на книжната публикация – са податки, най-вече книгописни (сметнати ненужни за изданието в „Училищен преглед”)” (Теодоров-Балан, 1947, с. 236). За целта на настоящата статия няма да е излишно да се обърне отделно внимание върху позоваването у него (Теодоров-Балан, 1930, с. 368) и на Шарл Байи (Charle Bally, *Le langage et la vie*. Genève 1913), който,

заедно с Албер Сеше, издава по записки от лекциите на учителя си знаменития *Курс по общо езикознание* три години след смъртта на Сосюр.

Привързаността на Ал. Теодоров-Балан към чешката (чехословашката) наука е била огромна и трайна. Чешки учени, които изучиха подробно студентския период от биографията на Ал. Теодоров-Балан, установяват, че той „непрекъснато е следял чешката лингвистична и литературоведска продукция и се е стараел да поддържа и лични контакти с чешките слависти” (Силаба, Хержман, 1987, с. 11). През 1930 г. по покана от Семинара за славянска филология и Обществото на чешките филолози Балан посещава Прага. Благодарение на това пътуване той получава възможност да се запознае отблизо и да беседва лично с много чешки учени като М. Мурко, В. А. Францев, Франк Волман, а с Йозеф Пата и Антонин Фринта е поддържал и писмена връзка. При това гостуване в Прага Балан е имал и добрия шанс да се запознае и с новата лингвистична школа в Прага, която тъкмо се е била формирала като международно научно сдружение, получило в България известност най-напред под названието *Пражки лингвистичен кръжец* (чеш. *Pražský lingvistický kroužek*). Компонентът **кръжец**, съставен по подобие на чеш. *kroužek*, в публикациите след Втората световна война постепенно беше изместен от наложилото се в българската образователна система руско название *кръжок*. В своя личен спомен за една по-късно състояла се среща с Балан – в София, през 1938 г. – Бохуслав Хавранек свидетелствува, че българският учен показал изненадващо познаване на развоя на чешкото езикознание от най-новия период, че проявил жив интерес към някои новоизлезли трудове и към сп. *Slovo a slovesnost*, орган на новото направление (Силаба, Хержман 1987, с. 11).

Може на някого да се сторят декларативни и фрагментарни, но сигурно не са безинтересни за обсъжданата тук тема някои преки свидетелства и на самия Балан за познаването и – което е още по-важно – за признаването, за безрезервно положителното отношение към идеите на ПЛК, което той прокламира по един лаконичен начин: „Де Сосюр произведе революция в езикознанието. Неговите възгледи разработи една »Женевска школа«, а по неин тласък изпъкна по-нова »Пражка школа«, която може вече да се похвали и с външни разклонения” (Теодоров-Балан 1940). Под „външни разклонения” на ПЛК трябва да се разбира преди всичко изнасянето на идеите от Европа в Америка, най-напред в Харвардската школа, което е заслуга на Р. О. Якобсон. Но по-неже става дума за повече разклонения, може да се предполага, че ав-

торът е имал пред вид и датския структурализъм, ако не се забравя за това, че неговият най-виден представител Луи Елмслев, който е учил (1923–1924) в Прага при Бедржих Зубати (Бояджиев, 1999, с. 189), е поддържал лични и научни контакти с някои от представителите на чехословашкото структурно езиковедие и че в неговото творчество се намират много идеи, които той е могъл да почерпи преди всичко от ПЛК (вж. Докулил, 1971, с. 134).

Балан всякога „дели говорено от писано, книжевно от говорско, старо от ново, прозаично от поетично, домашно от чуждо” (Теодоров-Балан, 1947, с. 234). В това отношение той стои твърде близо до схващанията за съвместното функциониране в една и съща система на архаизмите и нововъведенията като явления на диахронията, които според ПЛК не бива да се изключват от синхронното езиковедие. По този начин, в убежденията си и в научнотворческата дейност той се оказва твърде близо до схващанията на ПЛК и по въпроса за същността на литературния (книжовния) език, както и за възможността и допустимостта на намеса от страна на езиковеда в уреждането, устройването на книжовния език. Необходимо е да се има пред вид също, че подобни схващания Балан излага почти едновременно с обнародването от »пражаните« тезиси. Срв. напр.: „Грамматиката не е мумия на езика, в нея езикът е жив – со свое сегашно, с минало и бъдеще, с книжевно и говорско” (Теодоров-Балан, 1930). Това се намира, между другото и в *Българска граматика* от 1930 г., чийто предговор – *nota bene* – авторът съчинява в Прага, през септември 1929 г., т. е. след I Международен конгрес на славистите. Поради това съображение по-малко рисковано би било, ако забележителното сходство между тези позиции на Балан и някои възгледи, съдържащи се в тезисите на ПЛК, се интерпретират по-скоро като типологично по естество, отколкото като резултат от едно пряко заимстване. А ако все пак се тълкува като заимстване, трябва да се има пред вид установяваната тук непосредствена връзка между убежденията на Ал. Теодоров-Балан и Сосюровата концепция.

Несъмнено положителното, общо взето, отношение към най-новите схващания на основателите на ПЛК, които Александър Теодоров-Балан усвоява и прилага в публикационната си дейност, изпъква особено ярко на фона на отявлено недружелюбното или дори направо отрицателно отношение към идеите на ПЛК, което демонстрира друг виден български езиковед, макар и 21 години по-млад, какъвто е Стефан Младенов.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бояджиев, 1990: Т. Бояджиев, Пражкият лингвистичен кръжок и неговите последователи в България. // *Ěškoslovensko-bulharské kulturní vztahy. Tradice a perspektivy bádání (Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké conference v Brně 25.–28.4.1989)*. Brno 1990, с. 41–48.

Бояджиев, 1997: Ж. Бояджиев, *Портрети на именити езиковеди*. „Карина М – Тодорова”. София.

Бояджиев, 1998: Ж. Бояджиев, Фердинанд дьо Сосюр в България. // *Съпоставително езиковедно знание XXIII*, 1998, № 1–2, с. 124–131.

Бояджиев, 1999: Ж. Бояджиев, Луи Елмслев (1899–1965). // *Съпоставително езиковедно знание XXIV*, 1999, № 2–3, с. 189–194.

Докулил, 1971: М. Dokulil,

Русинов, 1978: Р. Русинов, Дихотомията »език – реч« в лингвистичните трудове на Александър Теодоров-Балан. // *Български език XXVIII*, 1978, № 2, с. 137–141.

Силаба, Хержман, 1987: Т. Syllaba, S. Heřman, A. Teodorov – Balan na *univerzitě v Praze*. Praha 1987.

Тезиси 1967: Тезиси Пражского лингвистического кружка. // *Пражский лингвистический кружок. Сборник статей*. Составление, редакция и предисловие Н. А. Кондрашова. Москва, с. 17–41. Представени най-напред на I Международен конгрес на лингвистите в Хага (1928 г.), тезисите са по-пълно изложени в приготвения за I Международен конгрес на филолозите-слависти в Прага (1929 г.) първи том на *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. Тогава те намират и по-широко разпространение – освен на френски език, се появяват и на чешки. За последователите на ПЛК в България вж. Бояджиев, 1990. А относно ролята, която ПЛК изиграва разволя на чешкото езиковедно знание вж. специално посветената на тази проблематика кн. № 1–2 на сп. *Slovo a slovesnost* 69, Praha 2008.

Теодоров-Балан, 1921: Ал. Теодоров-Балан, *Език и реч*. // *Българска реч*, I, 1921, с. 5–10.

Теодоров-Балан, 1930: Ал. Теодоров-Балан, *Българска граматика*. *Звукословие*. София.

Теодоров-Балан, 1940: Ал. Теодоров-Балан, *Език и реч*. // *В-к Слово*, бр. 5426, 8 VIII 1940.

Теодоров-Балан, 1947: Ал. Теодоров-Балан, *Състояние на българската граматика*. София 1947.

Теодоров-Балан, 1956: Ал. Теодоров-Балан, *Български записи с език, книжнина и общество*. София, 1956.